

УДК 811.161.2'282'367.622'342(477.82)

Р. С. Зінчук**РЕФЛЕКСИ ДАВНІХ ГОЛОСНИХ У СИСТЕМІ СЛОВОЗМІНИ
ІМЕННИКІВ ЗАХІДНОПОЛІСЬКИХ І СУМІЖНИХ ГОВІРОК**

Зінчук Р. С. Рефлекси давніх голосних у системі словозміни іменників західнополіських і суміжних говірок.

На матеріалі західнополіських і суміжних говірок проаналізовано систему іменникової словозміни в аспекті опису виявів у говіркових закінченнях фонетичних закономірностей досліджуваного ареалу, передусім специфіки рефлексції етимологічних голосних. З'ясовано, що флексійну варіантність у субстантивній парадигмі визначають передусім континуанти давнього **a*, а також етимологічних **o* та **e*, якість рефлексції яких, як правило, залежить від наголосу, що також зумовлює просторову поведінку відповідних словоформ.

Ключові слова: говірка, голосні фонем, рефлекси давніх голосних, іменник, відмінок, флексія.

Зинчук Р. С. Рефлексы древних гласных в системе словоизменения имен существительных в западнopolесском и смежных говорах.

На материале западнopolесского и смежных говоров проанализирована система словоизменения имен существительных в аспекте анализа проявлений в диалектных окончаниях фонетических закономерностей исследуемого ареала, прежде всего специфики рефлексирования этимологических гласных. Установлено, что вариантность флексии в субстантивной парадигме определяют прежде всего

континуанти древнього **z*, а також етимологічних **o* и **e*, качество рефлексирования которых, как правило, зависит от ударения, которое также определяет локальное поведение соответствующих словоформ.

Ключевые слова: говор, гласные фонемы, рефлексы древних гласных, имя существительное, падеж, флексия.

Zinchuk R. S. Reflexes of Old Vowels in Noun Word Change System in Western Polisian and Related Patois.

The system of noun word change is analyzed on the material of Western Polisian and related patois to reveal the phonetic regularities in the patois inflection system and the specificity of the reflection processes in etymological vowels in particular. It is ascertained that the inflectional variability in the substantival paradigm is mostly determined by the continuants of the old inflection **z* and also etymological **o* and **e* whose reflection quality depends, as a rule, on the non-stressed position conditioning the position of the corresponding word forms.

Key words: patois, vowel phonemes, old vowel reflexes, noun, case, inflection.

Поліський територіально-мовний простір, який уже «у києворуську історичну епоху низкою лінгвальних рис виразно контрастував українському півдню» [19, с. 379], досі зберігає свою самобутність, зокрема в народнорозмовній традиції, акумулюючи як архаїзми, так і явища інноваційного характеру на всіх мовних рівнях. Яскраве свідчення такому твердженню – діалектна словозмінна система в аспекті аналізу виявів у говіркових закінченнях фонетичних закономірностей відповідного ареалу, передусім специфіки рефлексії етимологічних голосних, що вирізняє поліські говірки в українському діалектному континуумі.

Фонетична система поліських говорів у XVI – XVII ст. ґрунтовно описана В. М. Мойсієнком [19]. Вокальному складу деяких сучасних говірок Полісся присвячено окремі наукові розвідки О. В. Юсікової [25; 26], Т. В. Назарової [21], О. І. Скопненка [23], О. С. Білої [5], Г. О. Козачук [15], Ю. В. Громика [8]. Континуанти давнього **z* у підляських говірках стали об'єктом уваги Г. Л. Аркушина [2].

Цінний матеріал, що однак потребує ґрунтовного аналізу, містить досліджуване мовне середовище (територія Волинської та Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь), яке віддзеркалює як давні, так і сучасні процеси становлення діалектних фонетичних та словозмінних норм. Живомовні свідчення поліщуків дають змогу простежити локальну специфіку рефлексії етимологічних голосних та робити висновки про причини флексійної варіантності в окремих відмінкових позиціях субстантивної парадигми західнополіських і суміжних говірок.

Досліджуваний ареал вирізняють, передусім, континуанти

давнього *ѣ* – фонему, яка в більшості українських говорів та сучасній літературній мові представлена голосним *i*, однак у ретроспективному мовному зрізі, за припущенням дослідників, імовірно, «відзначалася винятковою фонетичною нестійкістю і об'єднувала алофони, які частково співвіснували в одній діалектній системі, а частково вживались лише в певних діалектних зонах» [19, с. 80]. Західнополіські говірки зберігають характерну для північноукраїнського мовного континууму залежність якості рефлексії аналізованої фонему від наголосу. Водночас, за континуантами давнього *ѣ* в іменниковій парадигмі можна простежити східну межу західнополіського говору на рівні субстантивної словозміни. За висновками В. М. Мойсієнка, зробленими на основі детального аналізу поліської фонетичної системи, «західнополіський діалект протиставляється середньо- та східнополіським за виявами *ѣ* в обох позиціях по умовній лінії, що проходить дещо на захід від Горині» [19, с. 84].

Так, релевантним для родового відмінка однини іменників жіночого роду з м'яким кінцевим приголосним основи в більшості обстежених говірок є наголошене закінчення *-i* як закономірна для української мови фонетична зміна флексійного *ѣ* відповідних словоформ субстантивів давніх **-jā*-основ, як-от: *ом землѣ*. Діалектну специфіку оформлення аналізованої відмінкової позиції в межах досліджуваного ареалу виявляють крайні східні говірки. Відповідно до давньої флексії родового відмінка однини іменників колишніх **-jā*-основ згідно з особливостями рефлексії наголошеного *ѣ* в окресленій діалектній зоні фіксовані словоформи з такими закінченнями: *-'іє: нѣма зем'л'іє:* (Тишиця Брз.), *-'іє: до сим'н'іє:* (Кам'янка Брз., Вовкошів Гщ.), *-'е: коло зимл'е* (Великий Чермель Дбр., Адамівка Брз.). В іменниках з основою на депалаталізований шиплячий приголосний виявлено флексію *-це:* *б'із ду'шце* (Великий Мидськ Кс.).

Такі ж рефлекси давнього *ѣ* під наголосом фіксовано в закінченнях (давніх чи нових, зумовлених граматичною аналогією) інших відмінкових позицій. Названі форманти визначають діалектну специфіку реалізації місцевого відмінка однини іменників у східній говірковій зоні досліджуваного ареалу, пор.: *по вод'іє* (Великий Мидськ Кс., Тишиця Брз.), *на оз'н'іє* (Тишиця Брз.), *бабушка в сѣлце* (Тишиця Брз.), *в ду'ш'іє, на ме'ж'іє* (Тишиця Брз., Кам'янка Брз.), *на воїн'е* (Великий Чермель Дбр., Постійне Кс., Борщівка Кс., Адамівка Брз.), *в земл'е* (Борщівка Кс., Адамівка Брз.), *пал'аніц'і повикачуйут' на стол'е* (Постійне Кс.), *вона в другом сел'е жилá* (Людинь Дбр.), *вárта ход'іла по сел'е* (Чаква Вл.). Фіксації інших дослідників

свідчать про продовження ареалу таких утворень далі на схід, пор. відповідники в середньополіських говірках: *ў но¹з'іє* [7, с. 135], *ў голо¹в'є* [7, с. 57], *б¹ла с'таріша ў с'ем'іє* [7, с. 58], *на нової з'ем'л'є* [7, с. 88], *ц'є ў с'ел'є ў нас та¹к'є ро¹б'іл'і* [7, с. 29], *у гн'єз'д'є іє /рамк'і* [7, с. 101], *на ок¹н'є /верес у м'єн'є стоїт'* [7, с. 108].

Дифтонг *іє* як характерний рефлекс давньої фонем **ѣ**, яка, на думку Ю. В. Шевельова, зазнала дифтонгізації в усіх позиціях, але далі зберегла дифтонгічну вимову тільки під наголосом [24, с. 402], поширений, за спостереженням Г. Л. Аркушина, у підляських говірках, пор. фіксовані дослідником словоформи місцевого відмінка однини іменників: *в дво¹р'іє, по голо¹в'іє, на го¹р'іє, в кун'ц'іє, в пе¹ч'іє, по зем'л'іє, по шо¹с'іє*, а також *на воїн'є || по вуїн'є || по вуїн'іє, в сил'іє || по сел'є || по сел'іє* [2, с. 65]. Щоправда, інші говірки північноукраїнського мовного континууму, хоч і зберігають дифтонгічний вияв давнього **ѣ** під наголосом [3 I, к. 3, 5, 7], однак мають помітну тенденцію до поступової уніфікації закінчень місцевого відмінка однини іменників давніх *-ā- та *-ō-основ через монофтонгізацію дифтонгів.

Форми з наголошеним закінченням *-іє* спорадично фіксовані в називному відмінку множини іменників, оформлених за зразком колишніх *-jā-основ, у східній діалектній зоні досліджуваного ареалу, пор.: *скрин'іє та¹к'іє поро¹бив* (Тишиця Брз.). Більшою частотністю в говірках окресленої діалектної зони позначена однак флексія *-є*, пор.: *телиц'є по два мѣтри* (Адамівка Брз.), *так'і йак кострул'є / д'єжк'і //* *і скрин'є булі* (Постійне Кс.), *терниц'є там стоїат'* (Чаква Вл.).

Діалектну специфіку реалізації ненаголошеного **ѣ** у західнополіських говірках визначає передусім фонема /и/, пор. фонемний склад звичних для народнорозмовної традиції поліщуків лексем *бида, стина, мишок, видро, цюловати, спивати* і под. (див. також відповідні фіксації Г. Л. Аркушина в підляських говірках [2, с. 66]). Типовим для окресленого ареалу рефлексом давнього **ѣ** в ненаголошеній позиції прийнято вважати закінчення *-и* в окремих відмінках субстантивної парадигми. Так, словоформами на *-и* в більшості говірок досліджуваного ареалу, крім південних та східних, представлений родовий відмінок однини іменників жіночого роду з м'яким кінцевим приголосним основи, пор.: *суп вари¹ли с квасо¹ли, тре ше йакос' картóхли на зі¹му накопáти, хо¹дї¹єв мї¹лостини просї¹єв, клúни булі¹є так'ейї / половї¹єна клúни так йак пом'іст / а дал'і збі¹єти тик з гли¹єни, доп'іро тико добрá побáчили / во¹ли / слобóди, цибу¹лником краси¹єли йáйц'а / ну-у с цибу¹ли, шо то за постѣл'а булá / витѣ повтикáли б с тѣйї постѣли, коло тѣйї йáблуни пýл'а йóго ї*

догна́ла, з ви́шні гол'я́к налама́йім / то проку́рим ту ха́ту йак нибу́д'. Закінчення -и родового відмінка однини субстантивів з основою на шиплячий, свистячий та сонорний вібрант (пор. з народнорозмовної традиції досліджуваних говірок: *ка́шу таку́ гу́сту ва́ріли і ка́зали шо посл'а́ ка́ши нима́ па́ши, навб'і́ли то жи́то / пи́ані́ци ма́ло с'ї́вали, лед' всп'і́ли до те́йї бу́ри*) І. Г. Матвіяс розглядає як імовірний «наслідок впливу відповідних форм іменників *-ā-основ, чому сприяло ствердіння кінцевого приголосного основи» [17, с. 49].

Характерною особливістю, що об'єднує більшість досліджуваних говірок, крім південної діалектної зони, невеликих островних ареалів на території Рівненщини і Пінщини, є ненаголошена флексія -и давального та місцевого відмінків однини субстантивів *-ā-основ, а також місцевого відмінка однини іменників з основою на *-ō-, пор. відмінкові форми іменників жіночого роду: *тре́ба_и бу́ло д'івци ку́сок по́л'а ди́як'е́й прику́пі_ти, музи́ци заплáт'ат' / та́ї гра́йе, тупе́ра то в ко́стру_л'ци ва́ру / а коли́с' ті́ко чигу́ні_е, пиро́гі_е бу́лі_е на ча́ре́ні / і на бл'е́си бу́лі_е / а хл'і́б ше памн'а́тай_у на ли́пе́си пиклі́_е, л'і́том шчитá_ї за́више на пудло́зи спá_ли, в зми́л'а́нці до́вг'і́ ч'ес:ид'і́ли, ми́ то йек горо́х при доро́зи вал'е́лис'а, на бире́зи так і зоста́вс'а ви́сити, в ка́ждо́ї ко́мна_ц:и по двана́ц:ат' ду́ш бу́л'і, без нийа́ко свѣ́тра / в одну́ї соро́ц:и і бос'ако́м, в по́л'ову́ї ла́нці бу́ла, вбива́ли ск'і́ко йе в ха́ти симі́й / до найме́нчих дито́к в коли́с_ци / же́ско аж йак поду́май_у. Ареал описуваних словоформ охоплює також підляські говірки: *си́д'і́ти в одні́й' ха́ти* [1, с. 70], *йа / го́лі / но в со́'ро_ц:и* [1, с. 72], *на хресні́ до'рози* [1, с. 178], *на одну́ї / подуши́ци сп'я́т* [1, с. 214], *на сто́л'і на ми́сци по́ставит* [1, с. 216], *в ту́й' ши́шци* [1, с. 242]. Уплив закономірностей фонетичної системи досліджуваного ареалу на діалектне формотворення аналізованої відмінкової позиції засвідчують і словоформи, фіксовані Ю. В. Громиком у говірці с. Липне Квр., розташованій в ареалі середньополісько-західнополіського пограниччя, пор.: *в кумо́ри, на ха́ти, в та́зети, в капу́сти, вс'е́й брига́ди, пу пра́вди, в це́ркви, на гру́би, в ла́мпи, на лі́пи, пу мо́ркви, ба́би, в бу́л'би, на маши́ни, в ду́ліни, на тирі́ни, в пи́шче́ри, ці́лей шко́ли, в муг'і́ли, на бире́зи, на ду́рози, пу пудло́зи, в ша́пци, на пуду́сци, те́й д'івчи́нці, в ми́сци, ма́чуси, свикру́си, на стр'і́си, в ка́ши, на гру́ши, в уде́жи, пу кал'у́жи, в са́жи, на гуну́чи* [9, с. 104–105]. Представлену давніми писемними джерелами флексію -и С. П. Бевзенко справедливо вважає наслідком «чисто фонетичних причин» і не простежує в появі аналізованого закінчення вплив відповідних структур давніх *-jā-основ [4, с. 56].*

І. Г. Матвіяс вважає ймовірними обидва шляхи розвитку флексії *-и*, акцентуючи увагу на ненаголошеній позиції [18, с. 77–78], хоч згодом називає аналізоване закінчення своєрідним місцевим [для поліських говорів. – Р. 3.] рефлексом ненаголошеного **ѣ** [17, с. 52].

Одним із наслідків характерної для північноукраїнських говорів рефлексії **ѣ** у ненаголошеній позиції є закінчення *-и* місцевого відмінка однини іменників, оформлених за зразком давніх **-ѣ-основ* [20, с. 57], пор. із західнополіської народнорозмовної традиції: *пáсли товáр в л'íси, тóк'і так'ейі булі́е в клун'эх / на тим тóци ї молоті́ли зби́ж, висóко на дуби́ те гниздó, на завóди коло самол'óтуў був, ми́ зáвшиє хл'і́б на чарéни пиклі́е, на горóди бу́л'бу копáла йакрáз, кáжут' / русáлк'і в жі́е ти сид'ёт' і л'акáйут', хто на виритéни / хто на кóворотку пр'éли, мучі́ли йу́го в óзе'ри, в дéреви ти жу́кі, зáвшиє на бóлоти латáт' цвилá; пор. із підляських говірок: в'нашум л'íси [1, с. 180], на бóлоти [1, с. 222], и хо́дил'і по'тому́ жжити [1, с. 270], треба попо'т'агати ... по'ноплави [1, с. 284], в'холмс'к'ім по'в'іти [1, с. 410], jájc'a varýt' f' _tom žýty [28, с. 15], із берестейсько-пінських: ў л'íси ночу́вали [23, с. 160], т'реба́ бу́ло ро́бити на ха'з'а́йстви [23, с. 171], я була на ху́тыры [14, с. 117], молодые робля́т в софхозы [10, с. 287]. Більшу супроти літературної норми частотність уживання флексії *-и* в місцевому відмінку однини аналізованих іменників засвідчують і словоформи з говірки с. Липне Квр., пор.: в л'íси, на дуби́, на гурóди, в гóруди, на завóди, на бéризи, в кужу́си, на слóни, на пристóли, на пóвирси, в л'óси, на пóплави, на пурóзи, пу мурóзи, на рóвири, на базáри, на вагзáли, в зóшити, в кóмини, на пирилáзи, на вб'íди, на сáмом вéрси, на гур'íси, на хóлоди, в цéнтри, на ху́тури [9, с. 107], в кр'íсли, на том слóви, на бу́лоти, в с'íни, на кул'íни, в ку́рїти, на вдийáли, в цáрстві, на кул'éси, на пул'íни, на дéрви, в гóци, в кұ́хри, в жі́ти, на вирт'óни, в гóзири, пу хадз'áйстви [9, с. 108].*

Інтегруючий вплив **ѣ**-закінчень місцевого відмінка однини іменників із твердим кінцевим приголосним основи на словозмінний вияв субстантивів із м'якими основами [20, с. 59] перетинається з органічним рефлексом давнього *-и* колишніх **-jѣ-* чи **-ї-основ* [4, с. 46; 17, с. 116] у західнополіських словоформах на зразок в ко́лод'азі, по н'іхти, на пóли, пор. з народнорозмовної традиції поліщуків: в́же в ко'лód'азі во'ді́ нимáйе, то на русáлним тéжни вméрли вихóдили, за́йн'ев трóх'і по н'іхти молоткóм, йакáс' вáвка на лі́кти, сóнце за́йде / а ми ше на пóли / роботи́ш на пóли мóре, на с'óму м'ісци так і впав / то вс'ої́ ч'ес т'éшко на сéрци посл'а́ його́ смéрти.

Відмінкові форми, як-от: *на брига́де, в ха́те, в ба́нці, в коро́бці, на ла́вці, в глади́щі, на ти́ці:е*, зрідка фіксовані в говірках східної діалектної зони досліджуваного ареалу, репрезентують ще одну локальну особливість субстантивної парадигми. Ненаголошену флексію *-е*, на думку І. Г. Матвіяса, можна вважати фонетичним рефлексом давнього ненаголошеного **ъ* [18, с. 77]. Т. В. Назарова в поодиноких аналізованих словоформах вбачає передусім вияв «спорадичного вторинного вирівнювання ненаголошених закінчень до наголошених» [20, с. 61].

Менш активно з огляду на відмінкову всеосязність, однак достатньо продуктивно в аспекті розгляду окремої відмінкової позиції відображені в субстантивній словозміні досліджуваного ареалу наслідки еволюції давнього **о* в новозакритому складі. Рефлекси аналізованого голосного визначають локальну специфіку реалізації родового відмінка множини іменників в обстежених говірках. Етимологічний **о* в закінченні **-овъ*, первісно характерному для аналізованої відмінкової позиції субстантивів колишніх **-й-основ*, однак уже з XI ст. фіксованому в словоформах іменників з основами на **-о-* [4, с. 81], у досліджуваному ареалі реалізований, як правило, у трифоне́мній системі голосних */i/*, */и/*, */y/*, іррадіацію яких у діалектному просторі визначає наголошена чи ненаголошена позиція та кінцевий приголосний основи (лінгвогеографічне представлення виявів родового відмінка множини іменників, оформлених за зразком давніх **-ѡ-, *-јѡ-основ*, – кк. 42а, 42б, 42в, 43а, 43б, 44а, 44б, 44в, 45 атласу [11]), пор.: *с'ї́тали і ма́к / нихто́ тогд'і́ ни́ знав ти́х наркомáнув / і́ ни́ пили́є сті́ко / ни́ бу́ло алкаши́в йак типéр* (Заболоття Лбм.).

Закріплене літературною нормою закінчення *-и́в* у наголошеній позиції в більшості західнополіських говірок поширене передусім у родовому відмінку множини субстантивів з основою на кінцевий задньоязиковий та фарингальний, в окремих говіркових групах північно-західної, північно-східної діалектних зон та на півдні досліджуваного ареалу фіксоване серед відмінкових форм іменників із кінцевим губним приголосним основи, значно менш активне при формотворенні аналізованої відмінкової позиції інших субстантивів.

Діалектні вияви родового відмінка множини іменників у говірках обстеженої території позначені особливою продуктивністю наголошеної флексії *-ив*, як правило, у відмінкових формах іменників з основою на передньоязиковий консонант, пор. із говірок Волинського Полісся: *ни́ бу́ло вже млині́в тих, ма́ло бу́ло чигуні́в / тико́ так'е́ вили́к'і́ горши́к'е́, робі́ла в_пани́в і в_жиді́в, браті́в бу́ло*

*пйáт' і с'іс'т''óр итэ́ри, в нас ни бу́ло тут воли́в, ни коні́ї / ни вози́в / ничо́го / все в ко́лхо́з бра́ли, коло л'іси́в росте́, па́ра боц'уни́в, ни бу́ло ти́х дохторі́в і нишчо́, ни́хто трахторі́в ни ба́чив, в тих багати́рів позичи́ли, а також фіксації дослідників у підляських говірках: пйáт' ра́зив [1, с. 70], берестейсько-пінських говірках: то хах'ли'у во́ни / тийі коза́ки нина'видили [23, с. 164]. Серед форм субстантивів із кінцевим губним приголосним основи аналізоване закінчення поширене передусім у говірках центральної діалектної зони обстеженої території, пор.: *три́ц'ит' сно́пів / то пувк'інки звáлис'а, бу́ло ти́х грибі́в по л'іси вс'áких, мн'і́го дубі́в у на́шим л'іси, назбира́йе хву́ру бабі́в і визе́ по йáгоди, бу́ло жабі́в у вод'і коли́с' / типе́р то ї до ха́ти ни раз л'ізу́т'.**

Наголошена флексія -ув визначає специфіку родового відмінка множини іменників, оформлених за зразком давніх *-ǫ-основ, у говірках східної частини досліджуваного ареалу, пор.: *купл'áли в пану́в боло́то, бу́ло па́ра итук тих жи́ду́в, па́ра волу́в, тоді́ мл'іну́в ни бу́ло, и́ездис'ат сно́пу́в у коп'і́, бага́ц'ко грибу́в, не бу́ло за По́л'ичи в нас трахтору́в, бага́то хутору́в спали́ли; пор. також фіксації дослідників в окремих середньополіських говірках: ну сто дво'ру́у у наз бу́ло [7, с. 99], на вед'ро гур'ку́ [7, с. 283].*

Більшою продуктивністю в народнорозмовній традиції Західного Полісся позначені словоформи з ненаголошеним закінченням -ув у родовому відмінку множини іменників, пор.: *ни бу́ло е́тих салáту́в шо типе́р, а тогди́е докуме́нту́в ни бу́ло, шо вже салда́ту́в побі́е́тих ли́ж'е́ло / аж стра́шно, горóду́в ма́ла бага́то / а косі́ли то ті́ко вру́чну пока́мис' ни бу́ло ше комба́їну́в ти́х, ми́шк'е́ так'е́ на в'іс'ім пуду́в и́ї́ли на збо́жже, вучи́лас'а до ити́ро́х клáсу́в, бригад'і́ру́в то мнóго бу́ло, двана́ц'ит' ме́тру́в дав ба́т'ко пи́єні́ци за ту ко́білу, ни зна́йу ку́ол'к'і ікта́ру́в, вс'о́го два́ц'ат' о́с'ім грі́вн'іку́в пє́нційі́ полу́чила, так'і́х к'е́л'і́мку́в ма́йу в'іс'ім / і́ все на́чи, то́п'і́ро в ме́не йе́с'ц'а с'ім ону́ку́в / а де́с'і́т' прє́нуку́в; пор. також фіксації дослідників у підляських говірках: ка'тол'і́ку́в [1, с. 28], вже 'жа́дних бу́динку́в ни бу́ло в нас [1, с. 56], 'maistruf [28, с. 46], vis'imnájcs'it' mórguf buló [28, с. 172], po'lakuf [28, с. 276], у берестейсько-пінських говірках: ни з'на́йу / с'к'і́ко гек'тару́у бу́ло 'пол'а [23, с. 157], дв'і́'фури бан'диту́у [23, с. 172], нэ́ бу́ло колхозу́в [10, с. 283].*

Ненаголошене закінчення -'ів простежене в родовому відмінку множини іменників із кінцевим задньоязиковим та свистячим приголосним основи в окремих говіркових групах південної діалектної зони досліджуваного ареалу, значно менш активне при

формотворенні аналізованої відмінкової позиції інших субстантивів.

У говірках південної діалектної зони виявлено також словоформи із ненаголошеною флексією *-ив*, пор.: *багато тупѣр тиѣх наркомѣнив / бандѣтив рѣзних розвилѣс'а, тико самолѣтив лѣтало, йак засѣпл'ат' тудѣй з автомѣтив / то тико пѣл'і йак дошч, колѣс'ни булѣ комбѣйнив, до триц':атѣй гѣрадусив морѣзу булѣ, пѣл'а мѣли в'ѣс'ім іктѣйив, ни знѣйу ск'ѣко там тих мѣтрив*; пор. фіксації М. М. Корзонука в західноволинських говірках: *кулѣсь ни булѣ завѣсив* [16, с. 73], *ніхто і ни бѣчив буклажѣйив* [16, с. 77], *сім гурѣдив – їднѣ дѣня* [16, с. 106].

Виразну діалектну специфіку у формотворенні родового відмінка множини іменників, оформлених за зразком давніх **-ѣ-основ*, виявляють говірки східної частини обстеженої території, кількісний склад рефлексів етимологічного **-ѣ-* яких більший, ніж у решті говірок досліджуваного ареалу. Так, наголошену флексійну позицію вирізняють частково монофтонгізовані *-у"в*, *-ѣв*, пор.: *кладѣш з пен'ку"в огѣн', клинкѣми забивѣли з обѣх боку"в туйу дежѣ, грибу"в у нас морѣ, ходѣли на зарѣпк'і до ѣйх / до тих пан'ѣв, триц':ат' сноп'ѣв / такѣ пувкопѣ булѣ*. Фіксовані в окресленій діалектній зоні й словоформи із закінченням *-ов*, просторова поведінка якого не пов'язана з акцентуацією, пор.: *стѣли с хуторѣв гонѣт', мѣти насѣшит' тих грибѣв на ц'ѣлу зѣму, зубѣв нимѣ зус'ім ѣже, буракѣв не"с'ѣйали так, булѣ пѣру тих бан'ачкѣв, ск'ѣко клѣсов питѣйѣш / ну два ичитѣй, шис'т"ѣ ге"ктѣров с половѣйноу земл'ѣ у бѣт'ка булѣ*. Відмінкові форми на *-ов* активно вживані в середньополіських говірках, пор.: *т'рох'і"у хуторѣроѣ булѣ* [7, с. 23], *тро"вл'ілі із вертол'отоѣ* [7, с. 38], *н'ѣ ѣел'і ти"гр'ѣбоѣ* [7, с. 48], *н'ѣ булѣ иче кол'госпоѣ* [7, с. 59], *да ста гѣрадусоѣ т'емп'ѣратури'і* [7, с. 111], *по сѣлу ганчѣроѣ булѣ* [7, с. 250], *т'рошки кѣпусти / а то гурѣчкоѣ* [7, с. 282], *вос'ем к'ѣлометроѣ, с'ноп'ѣк колѣскоѣ* [22, с. 33], *клопотѣв, су'с'ѣдов, ѣр'ѣхов, чоло'в'ѣков* [6, с. 126].

Найдавніші пам'ятки зберігають форми родового відмінка множини іменників колишніх **-ѣ-основ*, як-от: *вождевѣ, дѣждевѣ, ѣтѣ плачевѣ* [4, с. 81]. Фіксації подібних відмінкових форм у писемних джерелах пізнішого періоду дають підстави дослідникам стверджувати, що “вже в XV – XVI ст. флексія *-ѣв* (у твердій групі іменників) та її різновид *-ѣв* (у м'якій групі), *-ѣв* або *-ѣв* (в іменниках на шиплячий приголосний, а також на *-ц* та *-р*) цілком витіснили старовинні флексії основ на **-ѣ-*, **-ѣ-*” [12, с. 104]. Розвитком *-ѣв* → *-ѣв* → *-ѣв* [12, с. 104] позначена словозмінна

система говірок досліджуваного ареалу (рефлексія давнього *е у флексії родового відмінка множини іменників, оформлених за зразком колишніх *-jǫ-основ, може перетинатися з аналогічним впливом словоформ із відповідним рефлексом *о [27, с. 306]). Закріплене літературною нормою закінчення -^ʼів родового відмінка множини субстантивів, оформлених за зразком давніх *-jǫ-основ, фіксоване передусім у говірках південної діалектної зони обстеженої території. Більшість говірок Волинського Полісся виявляють опозицію наголошеного -^ʼів та ненаголошеного -^ʼув, пор.: *а бидовáli в:у́нү / бидовáli / там пуши́ї на тої / от:ї́х н'їмц'ув тика́ли / на тої ху́тор / пок'єну́ли до́му і все пок'єну́ли / там у їйди́їх нас сид'їлю шє́стеро там хаз'айі́в у клу́ни* (Журавлине Ст), *ко'но́пл'і то мо'чі́їли / ск'ї́ко там дн'ї́в поквásiц'а / ни́хто́ ни бoйáвс'а / ни бу́ло нийáк'їх злo'д'ї́йув / поквásiц'а дн'ї́в пáру / то'д'ї вивол'ї́кали і привóзили дудóму* (Машів Лбм). У народнорозмовній традиції говірок східної діалектної зони досліджуваного ареалу вживані словоформи з наголошеним закінченням -^ʼув, пор.: *пoзaбирáл'ї все од хаз'айі́в у тої колхóз, нас вівизли / йак вивoзили куркул'ув, пoстoйїт дн'ув дa тpи / дa ї oсoб́нe тої л'он*. Словозмінну систему говірок східної діалектної зони вирізняють також відмінкові форми субстантивів із кінцевим свистячим приголосним основи, що пережив депалаталізацію, пор.: *с'їм бохунц'ув, мáти нaпeчє́ с'їх млинц'ув, не бу́ло тих голуб'ц'ув йак те'пє́р, ку́л'к'ї то стáрцув ході́ло, шe дє́вїят' м'їс'ацув там б́ула, а тaкoж пpишл'ї ми з б'є́жaнцoв, пpогнáл'ї є́тих н'є́мцoв, шe пáру хлóпцoв бу́ло*.

Окремі флексійні варіанти субстантивної парадигми досліджуваного ареалу позначені наслідками розвитку етимологічних *ї та *у, «спорадичне помішування яких відзначене уже в найдавніших писемних пам'ятках з південноруських (українських) теренів» [19, с. 229]. Так, діалектну специфіку орудного відмінка множини іменників у говіркових групах Рівненщини (дубровицькі, суміжні сарненські, володимирецькі й березнівські говірки) та невеликих острівних формаціях на території Волинської області (локачинські, суміжні горохівські, деякі любешівські й турійські говірки) визначає монофтонг [і] після губного в закінченні -ами, пор.: *тепє́р все рoбл'ат машинáм'ї, мушчї́ни кóсам'ї косї́л'ї, дáже ї корoвáм'ї горáл'ї, св'їті́ли лáмпaм'ї, застє́л'ут рaд'ужкáм'ї вс'áк'їм'ї дa ї молóт'ат, вмерáл'ї сémїaм'ї, п'їрог'ї з ви'шн'áм'ї, молот'ї́л'ї цeпáм'ї, сeрпáм'ї жáл'ї, волáм'ї горáл'ї, куркулáм'ї звáл'ї, стáли сов'є́ти вoйoвáти з н'їмц'áм'ї, пpачáм'ї бї́ли те с'ї́мїє* (у поданих

прикладях див. також розвиток давнього *i після інших консонантів: *горáл'і*, *молот'іл'і* і под.). Ареал таких словоформ охоплює також підляські говірки: *во'лам'і ро'б'іла 'навет* [1, с. 100], *нас ко'л'іс' назі'вал'і хах'лам'і* [1, с. 228], *моло'т'іл'і / в_к'лун'і ц'і'пам'і* [1, с. 314], *у_в'ін'кам'і вберут* [1, с. 388], *tak fstúp'iš nohám'і* [28, с. 46], *s'adájut d'ipč'áta s_ч'лópc'am'і* [28, с. 72], *z rob_yon'ikám'і* [28, с. 88], *uv'ázujes'a tak'ím'і šnurkám'і* [28, с. 186], *šýjes'a rukám'і* [28, с. 187], *jak vyjižžiel'і stéla / to furmánkam'і* [28, с. 204], *tým'і ščotkám'і* [28, с. 271]. Паралелі відзначено в середньополіських говірках: *н'ім'кам'і пере'ложуво'л'і* [7, с. 29], *ти'м'і 'палочкам'і горо'д'і'у* [7, с. 43], *трут' но'гам'і* [7, с. 53], *мо'лот'ім це'пам'і* [7, с. 88], *ру'кам'і 'ш'іл'і* [7, с. 95], *м'і' ла'патам'і ко'пайом* [7, с. 112], *м'і пове'чер'ал'і з діе'дам'і* [7, с. 126], *'хустка ... ч'ер'вон'ін'ка с_к'ім'іц'ам'і* [7, с. 190], *пра'чам'і б'є'мо* [7, с. 263], *тракторам'і обробл'айемо* [7, с. 331].

Етимологічний *у в говірках обстеженого ареалу переважно представлений загальноукраїнським рефлексом [и], за винятком давніх сполук *зѣ, *кѣ, *хѣ, цілковита відсутність написання *ѣ* в яких у досліджених В. М. Мойсієнком поліських пам'ятках XVI–XVII ст. дає змогу вченому засвідчити очевидність загальносхіднослов'янської тенденції до зміни *зѣ, *кѣ, *хѣ в *зі, кі, хі* [19, с. 250], що вже наприкінці XI ст. простежена в південних говорах, з другої пол. XII ст. – у північних і східних говорах [13, с. 248]. Аналізований фонетичний процес визначає специфіку формотворення окремих відмінкових позицій діалектної парадигми іменників. Так, ненаголошене закінчення -'і релевантне для родового відмінка однини іменників жіночого роду та називного і знахідного відмінків множини субстантивів із кінцевим задньоязиковим чи фарингалним приголосним основи більшості досліджуваних говірок, пор. форми Р. в. одн.: *ни бу'ло пудл'ог'і ни в_ко'го, в'і'рандочка ше така'йа бу'ла зв'іт'и од доро'г'і, бур'ак дава'ли / і жом / і го'сипк'і ск'іл'ко, нава'рит' ма'ти чигу'н вили'є'к'ії за'терк'і, ни ло'шк'і / ни ми'є'ск'і / ни костру'л'к'і / ничо'го, ним'а туп'єр так'єї об'увк'і / йак за Пол'шчи бу'ла, дл'а показу'х'і шос' там так'є, тогди'є то вми'рали с_т'іфу / с_трасу'х'і / шо то ве'л'ми трас'ла, у свикру'х'і ше'стиро дит'є'ї, в'ідра то рі'тко бу'ліє з бл'єх'і; Н., 3. вв. мн.: *ну каза'ли рус'авк'і / то в_ж'іт'і рус'авк'і, му'луті'ли / бу'лі вже му'лут'арк'і / і в_з'ас'ік'і те збо'же, бра'ли йак'і там лах'і і хо'валис' в зимл'анках / зимл'анк'і так'і ви'копани бу'лі, два ро'к'і пош'чі ни хо'жу' / ни мо'жу їти / но'г'і мл'ійут'. Наголошена флексійна позиція аналізованих субстантивів представлена словоформами на -'і передусім у східній та південно-східній діалектних зонах, пор. форми Р. в. одн.: *галушк'і вар'іли з_мук'і, м'ії ба'т'ко був бе'з рук'і, в_його дочк'і дин'ац'ам' дет'ок' іє,***

*бáт'ко прийшов с фрóнту биз ног'ї, чїста пишáниц'а биз луск'ї / йак товкáчом обдирéц'а, з ол'х'ї чи з дубá корі надерúт'; Н., 3. вв. мн.: хорóбиш хустк'ї б'їли, нитк'ї красїли, миск'ї / тарилк'ї так'їйї, бочк'ї булі, бул'бáни пампушк'ї, гладшк'ї черепіáни, грéбйонк'ї деревіáнійї, ти лушпáк'ї, грушк'ї сушїли, бурак'ї так'ї цукрóви, мишк'ї булі по'лò'тн'єни, пошлї на воїну чолóвик'ї, жук'ї вс'у картóпл'у з'їли, пирог'ї с квасóл'їу, плуг'ї / бóрони / все свóйє булò. Народнорозмовна традиція окремих говірок досліджуваного ареалу засвідчує перетин просторового вияву наголошеного та ненаголошеного -ї в аналізованих словоформах, пор.: *прихóдит' бáт'ко / мо'лò'дїй / ше два свáтáл'ник'ї / а то ї три / то д'адо'м'к'ї ше йак'ї / і так прихóд'ат' у сватї* (Суськ Квр.), *замóтували онучкáми нòг'ї / так'ї булі сп'їц'áл'ни цнурк'ї / во'лòк'ї називáлис'* (Озеро Квр.), *йак кóни зáйдут в:òду / то тїйї / йак вони / пїáвк'ї опчипл'áйуц'а і в'їс'áт по ногáх так'ї йак батог'ї* (Ромашківка Квр.).*

Наведений та проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що флексійну варіантність у субстантивній парадигмі західнополіських і суміжних говірок визначають передусім континуанти давнього **a*, а також етимологічних **o* та **e*, якість рефлексії яких, як правило, залежить від наголосу, що також зумовлює просторову поведінку відповідних словоформ. Наслідки розвитку давніх **i* та **u* представлені в іменниковій словозміні говірок досліджуваного ареалу спорадично.

Умовні скорочення назв районів

Волинська область : Квр. — Ківерцівський, Лбм. — Любомльський, Ст. — Старовижівський.

Рівненська область : Брз. — Березнівський, Вл. — Володимирецький, Гщ. — Гощанський, Дбр. — Дубровицький, Кс. — Костопільський.

Література

1. Аркушин Г. Л. Голоси з Підляшшя : тексти / Г. Л. Аркушин. — Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. — 536 с.
2. Аркушин Г. Про статус підляських говірок (межиріччя Володавки і Нареві) / Г. Аркушин // *Gwary północnego Podlasia*. — Bielsk Podlaski—Puchły, 2008. — С. 62–68.
3. Атлас української мови : у 3 т. — К. : Наук. думка, 1984–2001.
4. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. — Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1960. — 416 с.
5. Біла О. С. Фонетичні особливості північноукраїнських говірок у зв'язку з суперсегментними характеристиками / О. С. Біла // *Проблеми сучасної ареалогії*. — К. : Наукова думка, 1994. — С. 144–151.
6. Гладкий П. Говірка села Блиставиці Гостомського району на Київщині / П. Д. Гладкий // *Український діалектологічний збірник*. — К., 1928. — Кн. 1. — С. 93–141.
7. Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко. — К. : Довіра, 1996. — 358 с.
8. Громик Ю. В. Особливості вокалізму говірок Берестейсько-Пінського Полісся в записах місцевого фолклору / Ю. В. Громик // *Науковий вісник ВДУ ім. Лесі*

Українки. – Луцьк, 2004. – № 6. – С. 109–119.

9. Громик Ю. В. Словозміна іменників у поліській говірці села Липне / Ю. В. Громик // Літопис Волині : всеукр. наук. часопис. – Луцьк : ВНУ Лесі Українки, 2011. – Ч. 10. – С. 104–110.

10. Диялектны слоўнік Брэстчыны / укл. М. М. Алехнович та ін. – Мн. : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.

11. Зінчук Р. С. Атлас словозміни іменників у західнополіських говірках / Р. С. Зінчук. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 164 с.

12. Історія української мови. Морфологія / упор. С. П. Самійленко та ін. – К. : Наукова думка, 1978. – 539 с.

13. Історія української мови. Фонетика / відп. ред. В. В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1979. – 367 с.

14. Клімчук Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся. Фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мн. : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.

15. Козачук Г. Вокалізм надбужко-поліських говірок / Г. О. Козачук // Проблеми сучасної ареалогії / відп. ред. П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1994. – С. 260–265.

16. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволінських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62–267.

17. Матвіяс І. Г. Іменник в українській мові / І. Г. Матвіяс. – К. : Рад. школа, 1974. – 184 с.

18. Матвіяс І. Г. Називний, родовий, давальний і місцевий відмінки однини іменників І відміни / І. Г. Матвіяс // Українська діалектологія і ономастика : зб. ст. – К. : Наукова думка, 1964. – С. 64–79.

19. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI – XVII ст. / В. М. Мойсієнко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 448 с.

20. Назарова Т. В. Іменникові ~~-а~~ закінчення в північноукраїнських говорах / Т. В. Назарова // Українська діалектологія і ономастика : зб. ст. – К. : Наукова думка, 1964. – С. 50–63.

21. Назарова Т. В. К характеристике украинского волынского-полесского вокализма / Т. В. Назарова // Общеславянский лингвистический атлас : Материали и исследования. 1970. – М. : Наука, 1972. – С. 47–48.

22. Рябець Л. В. Із спостережень над словозміною іменника у середньополіських говірках / Л. В. Рябець // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем. – Житомир, 1998. – № 3. – С. 32–36.

23. Скопненко О. І. Берестейсько-пинські говірки : генеза і сучасний стан (історико-фонетичний нарис) / О. І. Скопненко. – К., 2001. – 174 с.

24. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови / Ю. Шевельов. – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.

25. Юсікова О. Динаміка вокалізму говірки села Хоробичі Городянського району Чернігівської області / О. Юсікова // Українська мова. – 2007. – № 2. – С. 26–32.

26. Юсікова О. Зі спостережень над системою голосних фонем у поліських говірках / О. Юсікова // Волинь-Житомирщина : іст.-філол. зб. з регіональних проблем / ред. В. Мойсієнко, В. Єршов. – Житомир, 2010. – Вип. 22. – С. 310–316.

27. Яворський А. Ю. Українська підляська говірка в поезії Юстини Королько: фонетичний рівень / А. Ю. Яворський // Волинь філологічна : текст і контекст : Лінгвостилістика XXI століття : стан і перспективи : зб. наук. пр. / упор. І. П. Левчук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 17. – С. 303–315.

28. Czyżewski F. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny / F. Czyżewski, S. Warchoń. – Rozprawy Slawistyczne. 9. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1998. – 496 s.

Стаття надійшла до редакції 22.11.2013 р.